

Domonkos zágrábi püspök politikai szerepe a 12–13. század fordulóján

A 12–13. SZÁZAD FORDULÓJA KÖRÜLI ÉVEK az Árpád-kori magyar történelem egyik olyan viharos időszakát ölelik fel, amikor a belpolitikai csatározások kontúrjait azon hatalmi pólusok jelölik ki, melyek fókuszában rendre a legitim uralkodó és potenciális utódja – az adott pillanatban még herceg – áll, a mindenkori hatalmi elit pedig körülöttük elrendeződve igyekszik a maga javára fordítani az aktuális politikai szituációból fakadó lehetőségeket. E jelenség – mely tehát a felszínen az uralkodó dinasztián belüli „családi torzsalkodások” formáját ölti – a 12. század végén markánsan az Imre király és András herceg közötti trónviszályban jelentkezett, az egyházi és a világi elit tagjai pedig több-kevesebb következetességgel egyikük vagy másikuk mögött sorakozott fel a képzeletbeli sakkasztalán.¹

Az e periódusban működő magyar egyházi elit, és különösen az annak felső rétegét képező prelátusi kör egyes tagjainak² „pártállása” több ízben felmerült már a magyar és nemzetközi szakirodalomban – általában viszonylag határozottan az egyik vagy másik táborba utalva az illető főpapokat –, e vizsgálatok azonban többnyire megálltak az adatok pusztá elősorolásánál, és viszonylag kevésbé terjedtek ki az egyházi elit működésének dinamikájára.³ Az alábbiakban magam is csupán arra teszek kísérletet, hogy e prelátusi kör egyetlen tagjának, a korszak zágrábi püspökének, Dominicusnak az esetében

¹ SZABADOS GYÖRGY: Imre és András. Századok 133. (1999) 85–112. (a továbbiakban: SZABADOS, 1999.)

² Mályusz Elemér a 13. századra nézve az érsekeket, püspököket és prépostokat sorolta az egyházi elit felső csoportjába. MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 1971. 40.; A 12–13. század fordulójára vonatkozó egyházi archonológiai adatok áttekintése: SZABADOS, 1999. 104–105.

³ SZABADOS, 1999. 104–105.; SWEENEY, JAMES ROSS: III. Ince és az esztergomi érsekválasztási vita. Aetas 1993/ 1. 147–170.

árnyaljam némileg e főpap politikai működéséről – különösen a horvát historiográfiában – kialakult viszonylag statikus képet.

Dominicus lényegében az első a zágrábi megyéspüspökök között, akinek pontifikátusát aránylag nagy pontossággal tudjuk datálni; működése pedig tágabb időhatárok között is nyomon követhető, ami mindenekelőtt az okleveles forrásanyag 12. század végétől tapasztalható fokozódó megszorodásának köszönhető.⁴ A diplomatikai adatok alapján Domonkos 1193 és 1201 között töltötte be bizonyosan a zágrábi főpapi stallumot,⁵ mely időhatárok alkalmasint néhány évvel mindkét irányban kitolhatók.⁶ Mivel a zágrábi egyházfőre vonatkozó oklevelek elsősorban a birtoktörténeti összefüggések tekintetében szolgálnak információkkal, így az alábbiakban alapvetően arra koncentrálok, hogy az ezekből levonható következtetések segítségével próbáljam a zágrábi püspök politikai pozícióját meghatározni.

Dominicus működésének szűk évtizede a zágrábi püspökséggel topográfiailag korrelatív kapcsolatban álló „Szlavónia”⁷ történetének a világi kor-

⁴ 1193-at megelőzően még a püspökök száma és sorrendje is bizonytalan, ráadásul nevük is szinte kizárólag egy-egy év kapcsán bukkan fel. Felsorolásukat először a 14. századi *Statuta Capituli Zagrabiensis praeambuluma* közli – sorrendben: Duh, Bertalan, Francita, Bernardus, Mátyás, Dominicus, Prodanus [*Monumenta historiae episcopatus Zagrabiensis saec. XII. et XIII. Ed.: Ivan Tkalčić Bapt. I–II. 1873–1874. (a továbbiakban: MEZ), II. 5–7.]* –, aminek a szórványos okleveles említések több helyütt ellentmondanak. Ezek alapján a sorrend: Duh (1091 k.), Fancica (1131 előtt), Macilinus (1134), Verblen (1142), Gotschaldus (1156), Bernaldus (1163), Prodanus (1181–1183/5?), Ugrin, választott püspök (1185). *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131. Ed.: Georgius Györffy. Budapestini 1992. 85. sz.; Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II–XV. Ed.: Tadije Smičiklas. Zagreb 1904–1934. (a továbbiakban: CD) II. 49. sz., 94. sz., 175. sz.; MEZ I. 3. sz.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Vols. I–III. Ed.: Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban: MES) I. 76. sz.; Szentpétery Imre–Borsa Iván: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Budapest 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 140. sz.**

⁵ CD II. 244. sz. (1193), 247. sz. (1193), Reg. Arp. 155. sz. (1193), CD II. 250. sz. (1193 k.), 280. sz. (1198), 287. sz. (1198), 315. sz. (1199), 326. sz. (1200), 327. sz. (1200), 328. sz. (1200), 331. sz. (1200), CD III. 7. sz. (1201), Reg. Arp. 195. sz. (1201), MEZ I. 13. sz. (1201)

⁶ Az 1201 után említett első zágrábi püspök Gothard, aki azonban oklevélben csak 1205-ben bukkan fel. CD III. 46. sz.

⁷ A horvát történetírás egy része amellet érvelt, hogy a „politikai értelemben vett Szlavónián” (bánságon) az Árpád-korban kifejezetten a zágrábi egyházmegye tereuma értendő, míg más vélemény szerint abba a pécsi püspökség drávántúli része is beletartozott. Összefoglalóan: SOKCSEVITS D. – SZILÁGYI I. – SZILÁGYI K.: *Déli szomszédaink története. Buda-*

mányzati struktúra szilárdságát tekintve kevésbé stabil időszakai közé tartozik, ami nagyrészt a régió igazgatási szisztémájának ez idő szerinti kiforratlansága számlájára írható.⁸ Mindazonáltal, a szlavón régió kormányzati rendszerének nagyjából a 13. század közepéig elhúzódó kialakulási folyamatán belül is sajátosnak mondható az az időszak,⁹ amikor egy főpap, Kalán pécsi püspök állt a délvidéki különkormányzat élén, a nem kevésbé speciális (bár nem is teljesen előzmény nélküli) *gubernatori* tisztség betöltőjeként.¹⁰ Kalán püspök kormányzóságáról csupán 1193-ból állnak rendelkezésre hiteles adatok,¹¹ melyek egy része egyben a Dominicus főpapi tevékenységére vonatkozó legkorábbi információmorzsákat is jelenti. Két oklevelében is olvashatunk Kalán kormányzó 1193-ban, Zágrábban a püspökség javára tett intézkedéseiről. Az egyik szerint a *gubernator* Domonkos püspök és két várjobb-

pest 1994. 94.; Nada Klaić időben változó területi korrelációval számolt: véleménye szerint a püspökség történetének korai időszakában a zágrábi egyházmegye határai jelentették a hercegség/bánság politikai kereteit is, majd valamikor a 12. század második felében a pécsi püspökség drávántúli része is a bán világi joghatósága alá került és ezzel Szlavónia részévé vált. A területi megfelelés a zágrábi püspöki és a báni territórium között a horvát történész szerint csupán a 14. században állt helyre. KLAJĆ, NADA: Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb 1990. 250–251.

⁸ A szlavóniai magyar világi igazgatás 12. századi formatív korszakának – számos elemében egymással gyökeresen ellentétes – rekonstrukciójára: GYÖRFFY GYÖRGY: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári Közlemények 1970. 223–240.; KRISTÓ GYULA: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979. (a továbbiakban: KRISTÓ, 1979.) 87–93.; KRISTÓ GYULA: Különkormányzat az Árpád-kori Drávántúlon és Erdélyben. In: uő.: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1983. 228–230.; KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. 306–309.; FONT MÁRTA: Megjegyzések a horvát-magyar perszonálunió középkori történetéhez. In: Híd a századok fellett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk.: Hanák Péter. Pécs 1997. 15–17.; ZSOLDOS ATTILA: Egész Szlavónia bánja. In: Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk.: Neumann Tibor. Piliscsaba 2001. 269–281. (a továbbiakban: ZSOLDOS, 2001.); KRISTÓ GYULA: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged 2003. 115–125.

⁹ KRISTÓ, 1979. 90–93.

¹⁰ A sajátos „kormányzói” titulus magyarázatára (ami 1183-ban Dénes bánnal kapcsolatban is felbukkant már): KRISTÓ, 1979. 47. (178. jegyz.), 65., 90.; ZSOLDOS, 2001. 276.; Összefoglalóan: SZEBERÉNYI GÁBOR: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Dalmácia és Horvátország kormányzója. Újabb szempont a horvát-magyar perszonálunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk.: Varga Lajos, Vonyó József. Pécs 2002. (a továbbiakban: SZEBERÉNYI, 2002.) 229–241.

¹¹ CD II. 244. sz., 247. sz., 248. sz., 249. sz., 250. sz., MES I. 127. sz.

bágy *Kemenic* földért kiobbant vitájában ítelt a püspökség javára, miután a két kirendelt zágrábi kanonok és három szlavóniai *curialis comes* esküvel igazolta, hogy a birtok a zágrábi egyházhoz tartozik. Az eskü elfogadásával a kormányzó két poroszlóját küldte ki a prediumba való beiktatásra, leírva az egyházi birtok határait.¹² Szempontunkból lényegesebb azonban Kalán püspök másik fennmaradt kormányzói döntése, mellyel Krapina, Okich és Pogoria helységekből (*ex diversis locis*) az addig a hercegi kamrához gyűjtött (*ad ducatus cellaria congregantur*) tizedet Dominicus püspöknek és utódainak rendelte beszolgáltatni, mégpedig úgy, amiként azt azok a *ducatus* más javai-ból is (*de aliis ducatus redditibus*) bírják.¹³ A tizedadomány megszerzésével – melynek átengedésével Kalán a herceg(ség)i bevételeken ejtett csorbát, ami alkalmasint a gubernátori jogkörnek a hercegi pozícióval ugyan nem egy-nemű, de azzal a joggal egybevetethető voltára utal¹⁴ – a zágrábi püspök kétség-telenül a szokatlan kormányzati szituációban rejlő lehetőségek felismeréséről tett tanúbizonyságot,¹⁵ ami a rá vonatkozó további adatok alapján a későbbi-ekben is jellemezte működését.

Mikor Domonkos néhány év szünet után, 1198-ban ismét felbukkan a for-rásokban, a drávántúli területek kormányzásában ismételten szokatlan – noha strukturálisan nagyon is hagyományos – formációval találkozunk. András herceg „Dalmácia, Horvátország és Hulm” uraként 1198. május 11-én ki-adott oklevelében ugyanis nem csupán saját titulátúrája utal uralma legitimi-tásának tágabb problematikájára, de az oklevél záró soraiban az *existentes*

¹² CD II. 250. sz.; Kamenic birtok Imre király 1201. évi, a zágrábi egyház birtokait összeíró oklevele szerint is – villa Camenic néven – az egyház tulajdonában volt. MEZ I. 13. sz.; A két adat tartalmi egyezése: DOBRONIĆ, LELJA: Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201. Rad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 283. (1951). 245–318. (a továbbiakban: DOBRONIĆ, 1951.), 255–257.

¹³ CD II. 244. sz.

¹⁴ MAKK FERENC: Kalán. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL) 312–313.; SZEBERÉNYI, 2002. 237.; Kalán püspököt kormányzóként két spalatói oklevél is 'duca' alakban írt titulussal szerepelteti, mely azonban – az oklevelek szöveg-hagyományozódását és a kortárs spalatói oklevelezési gyakorla-tot figyelembe véve – a formai hasonlóság ellenére sem utal strukturálisan a magyar 'dux' terminussal leírt hatalmi képletre. Vö. SZEBERÉNYI GÁBOR: Hatalmi struktúrák a 12. szá-zadi Dalmáciában. In: Hatalmi ideológiák a szláv népek körében. Történelemkonferencia Pécs, 2001. november 15–16. Szerk.: Bebesi György. Pécs 2001. 36–54.

¹⁵ KLAJČ, NADA: Povijest Zagreba I. Zagreb u srednjem vijeku. Zagreb 1982. (a továbbiak-ban: KLAJČ, 1982.) 327.

közt felbukkanó András bán szereplése is, aki – lévén legitim királyi kinevezéssel a posztot Miklós töltötte be – joggal minősíthető ellenbánnak.¹⁶ A zágrábi püspökség szempontjából ugyanakkor az oklevél rendkívül fontos kiváltságot biztosított, tudniillik a zágrábi egyházi népek felett kizárólag a megyéspüspök vagy bírái ítélkezési jogát ismerte el: „Népednek és a zágrábi egyháznak azt a szabadságot adjuk és pecsétünk erejével megerősítjük és megszilárdítjuk, úgy a magyarokat, mint a latinokat, illetve szlávokat illetően, hogy ha valaki bárkit a te vagy az említett egyház népe közül perbe akarna hívni, az te előtted, illetve az általad állított bírák előtt legyen köteles megjelenni; senki nem tartozik imént mondott népedből és egyházból más bíró előtt bárkinek felelni.”¹⁷

A horvát történetírás számára András e kiváltságlevele kettős tartalmat is hordozott, részint a privilégiumba foglalt rendelkezést, részint Dominicus és a herceg viszonyát illetően, melyek véleményem szerint egyaránt vitathatók. A horvát historiográfiában ugyanis az oklevél tartalmának egy – úgy vélem indokolatlanul – szűkítő értelmezése terjedt el. Nada Klaić a „magyarok, latinok és szlávok” kitételre hivatkozva, úgy fogalmazott, hogy „nem kétséges, hogy ez a kiváltság az egész zágrábi települést magában foglalta”.¹⁸ [kiemelés a szerzőtől] Hasonló nézetet képviselt a zágrábi püspöki településről nemrég írt monográfiájában Lelja Dobronić is. Véleménye szerint András „horvát-szlavón herceg” Dominicusnak adott privilégiumát – lévén a püspöknek kétségtelenül voltak birtokai az ún. Kaptol halmától délre és keletre is, miként azt épp a szerző korábbi kutatásai igazolták¹⁹ – vitathatatlanul annak bizonyosságként kell tekintenünk, hogy az említett magyarok, latinok és szlávok „Zágrábban” éltek, a latinok pedig ezen belül a később *Vicus Latinorum*-ként (e megjelöléssel első ízben 1244-ben²⁰) említett városrészben.²¹ Magam úgy

¹⁶ SZABADOS, 1999. 94–95.; András bánra: uo. 96–98.

¹⁷ „(...) populo tuo et ecclesie zagrabiensi conferimus libertatem, et sigilli nostri munimine confirmamus et roboramus tam Hungaris, quam Latinis seu Sclavis, ut si quis aliquem de populo tuo et ecclesie predictae in causam trahere voluerit, sub te vel sub iudicibus a te constitutis eum debeat convenire; nec aliquis de iam dicto populo tuo et ecclesie sub alio iudice teneatur alicui responderere.” CD II. 280. sz.

¹⁸ KLAJĆ, 1982. 311.

¹⁹ DOBRONIĆ, 1951. 249.

²⁰ CD IV. 226. sz.

vélem, mivel az oklevélben egyetlen utalás sincs bármiféle településre – az kizárólag a püspök és egyháza népeit emlegeti –, a hercegtől nyert kiváltságlevél az összes (a felsorolt „etnikumokhoz” sorolható) püspöki nép fölé kiterjeszti az egyházi bíróság hatáskörét. Ebbe természetesen Zágráb lakosai is beletartoztak, mi több „latinokkal” a 12. század végi Szlavóniában kétségkívül elsősorban itt számolhatunk, ám – értelmezésem szerint – a joghatóság az oklevél keltekor már igencsak kiterjedt egyházi birtokok népeinek összességére vonatkozott.²²

Az 1198-as privilégium másik irányú interpretációja szerint e diploma kiadásától datálható – legalábbis a szakirodalom egy része számára – a Dominicus püspök és a „pártütő” András herceg szoros politikai kapcsolata, amivel a zágrábi egyházfő a legitim uralkodóval szemben álló tábor mellett kötelezte volna el magát. Vjekoslav Klaić úgy vélte, hogy Domonkos kezdettől András mellett állt, aki ezért adományokkal „halmozta el”, a püspök pedig – noha Imre király szintén privilégiumokkal próbálta a maga oldalára csábítani – a herceg veresége után is kitartott mellette.²³ Nada Klaić szerint Dominicus, ahogy korábban Kalán *gubernatort*, most Andrást nyerte meg céljainak, a trónviszály kitörésekor is a herceg pártján állt, és csupán pápai nyomásgyakorlás kényszerítette rá, hogy meghajoljon a törvényes király előtt. A továbbiakban a zágrábi püspök(ség) Imrétől részesült adományokban, miközben András a későbbiekben inkább dalmáciai egyházi híveire támaszkodott.²⁴ E véleményekkel ellentétben a régebbi horvát történetírásban Ivan

²¹ DOBRONIC, LELJA: Biskupski i kaptolski Zagreb. Zagreb 1991. 82.; A Korai magyar történeti lexikon a horvát történetírói álláspontot vette át: ROKAY PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS – WEHLI TÜNDE: Zágráb (1.) In: KMTL 738–739.

²² A régebbi történetírásban már Ortway Tivadar is teljes bíraskodási exemptióként értékelte a forráshelyet. ORTVAY TIVADAR: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. II. Budapest 1892. (a továbbiakban: ORTVAY, 1892.) 688.; A zágrábi egyház korai birtokállományára részletesen I. SZEBERÉNYI GÁBOR: Birtokviszonyok és politikai játszmák. A zágrábi püspökség 12. századi birtokai. In: A Pécsi Tudományegyetem Ilyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei 4. Szerk.: Kolontári Attila. Szekszárd 2001. 109–132. (a továbbiakban: SZEBERÉNYI, 2001.)

²³ KLAJĆ, VJEKOSLAV: O hercegu Andriji (1197–1204). Rad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 136. (1898) 200–222.; Klaić szövegének általam használt rezüméje: MAR-GALITS EDE: Horvát történelmi repertórium. II. Budapest 1902. 227–228.

²⁴ KLAJĆ, 1982. 327.

Tkalčić Domonkos 1198-as királyságát hangoztatta,²⁵ míg magyar részről újabban Szabados György is a zágrábi püspök „feltétlen királyhűsége” mellett foglalt állást.²⁶ Ahhoz, hogy részint Dominicus „pártállását”, részint a zágrábi püspökség 12. század végi helyzetét érdemben mérlegelni tudjuk, át kell tekintenünk a további ide vonható adatokat is.

III. Ince pápa 1198. decemberében kelt levelében három magyar prelátust, Saul kalocsai érseket, Ugrin győri, valamint Domonkos zágrábi püspököket bízta meg, hogy az elődje, III. Coelesztin által kiközösített, korábban András által stallumhoz segített zárai és spalatói érsekek ügyében vizsgálódjanak, és a jogtalan beiktatásokat semmisítsék meg.²⁷ Túl azon, hogy e pápai intézkedés a tengeremelléken Imre király hatalmi pozícióját erősítette,²⁸ Dominicus helyzetéről is sokat elárul, amennyiben a vizsgálatban részt vevő másik két főpap – különösen Ugrin – a király hívének tekinthető.²⁹

1199-ben Imre a zágrábi egyházi népek feletti báni jogokat érintő, azokat jelentősen szűkítő, a püspökség számára kedvező intézkedést tett.³⁰ Az erre vonatkozó oklevél szerint tudniillik innentől a zágrábi püspököt illeti az egyháza népeitől addig a bánnak járó *descensus*, *marturina* és *prebenda*.³¹ Az adomány indokaként az uralkodó a zágrábi egyháznak a harcok idején hozzá való hűségét és ebből származó kárait jelölte meg,³² ami ismételten arra vall, hogy Dominicus nemigen lehetett korábban András megrögzött híve.

Imre király 1200. évi oklevelével, mellyel megerősítette a zágrábi egyház jogát a még I. Lászlótól kapott császári prediumra, ismételten csorbát ejtett

²⁵ TKALČIĆ, IVAN: Prieporod biskupije zagrebačke u XIII. vieku. Rad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 41. (1877) 125.

²⁶ SZABADOS, 1999. 98., 105.

²⁷ CD II. 287. sz.

²⁸ SZABADOS, 1999. 98., 100.

²⁹ Nada Klaić, noha adatra nem hivatkozik, minden bizonnyal e pápai megbízásra – és a nem sokkal ezt megelőző, általánosan a magyar főpapi karnak szóló, a király iránti hűsége fel-szólító pápai levélre (vö. SZABADOS, 1999. 99.) – utalt, amikor a zágrábi püspökre nehe-zedő szentszéki nyomásgyakorlás hatásának tudta be Dominicus pálfordulását. KLAJĆ, 1982. 327.

³⁰ CD II. 315. sz.

³¹ „Concedimus itaque: ut nulli bano populum ecclesie memorate pro descensus seu marturinarum sive prebende liceat exaccione molestare, sed in omnibus hiis tum Cesmageses et Dumbrogenses, tum ceteri populi ecclesie suo tantum teneantur episcopo.” CD II. 315. sz.

³² „(...) quod per guerre tempestatem Zagrabiensis ecclesia ob fidelitatis constanciam corone nostre efficaciter exhibitam perpressa est (...)” CD II. 315. sz.

az egyházi népek feletti addigi báni jogkörön is, amennyiben a császáriak – a dubravai püspöki birtokon érvényes szabályozás mintájára – a továbbiakban nem a bánnak, hanem kizárólag a püspöknek tartoznak nyestbőradóval és *annonával*.³³

Ugyanakkor az 1200. évből András herceg „kancelláriájából” is rendelkezünk zágrábi vonatkozású adatokkal. A herceg egyrészt azt a – sajnos közelebbről nem meghatározható – szolgálatban kifejeződő hűséget honorálta, melyet az egyik első ismert zágrábi kanonok, Baranus dékán tanúsított iránta,³⁴ másrészt még ez évben Dominicus püspök javára ítélte, annak Zadur fivérével, Péterrel szemben Graboniza földért folyó perében.³⁵

A hercegi oklevelek tartalma és tanúsorai alapján Dominicus akár András táborába is sorolható lenne, lévén olyan „nyílt pártütőkkel” szerepel együtt, mint Mog *comes*, korábban Imre király nádora,³⁶ vagy (a fentebb már említett) Miklós bán, aki 1199-ben még Imre tisztségviselője volt, de – Szabados György megállapítása szerint – 1200-ban már ellenbánnak minősült.³⁷ Azonban túl azon, hogy az 1200–1201-es években pillanatnyi szünet állt be Imre és András trónviszályában, a zágrábi püspök ezekben az években épp azzal tűnik ki, mintha egyik „párthoz” sem lenne sorolható. Erre utal, hogy Domonkos 1199 és 1201 között nem csupán a királyi oklevelekben követhető nyomon,³⁸ de – mint láttuk – ezzel párhuzamosan a hercegekben is (bár két-

³³ „Huius itaque rei speculatione terram quandam nomine Chasmam, quam gloriosissimus progenitor noster rex Ladislaus ecclesie zagrabiensis contulit (...) confirmamus et populum in ea constitutum ad instar Dumbrogensium et aliorum ecclesie, de qua loquimur, subditorum in marturinarum at annone pensione sive hospicii debito non bano sed soli episcopo respondere decernimus.” CD II. 327. sz.

³⁴ „Nos (...) servicii fidelitatem, quam nobis Baranus zagrabiensis decanus exhibuit, benignius attendimus, et in recompensationem eiusdem servicii terram ei dedimus...” CD II. 326. sz.; Baranus – a herceg 1202-es megerősítő oklevele szerint – már III. Bélától is részesült földadományban. MEZ I. 14. sz.; II. András 1217. évi oklevele (MEZ I. 32. sz.) felsorolja a dékán által a káptalannak adományozott javakat, melyek meglehetősen kiterjedt birtokgyűjtő tevékenységre utalnak. Baranusra l. IVANČAN, LJUDEVIT: Zagrebački kaptol (1093–1932). Croatia Sacra 2. (1932) 164., 222.

³⁵ CD II. 328. sz.

³⁶ Mog *comes*re l. SZABADOS, 1999. 102–103.

³⁷ SZABADOS, 1999. 96–97. (79. jegyz.) Szabados szerint nem zárható ki, hogy Imre említett 1199. évi privilégiuma, a báni jogkör szűkítése vezette Miklós bánt András oldalára. uo. 105.

³⁸ SZABADOS, 1999. 105.; CD II. 315. sz., 327. sz., 331. sz., MEZ I. 13. sz., Reg. Arp. 195. sz.

ségkívül meglehetősen kevés az ide vonható adat).³⁹ Ezen túlmenően azonban 1201-es oklevelek is arra látszanak utalni, hogy ezekben az években a püspöki törekvés mindenekelőtt az egyház jogainak – lehetőleg minden oldalról történő – stabilizálása lehetett.

Imre király 1201-ben egy *magnum privilegium*-ot kibocsátva foglaltatta írásba a zágrábi egyház által (*monasterio zagrabiensi*) a püspökség alapítása óta, tehát mintegy száz év alatt szerzett birtokokra és jövedelmekre vonatkozó jogokat.⁴⁰ A diploma kiállítására Dominicus püspök sürgetésére került sor (*ad instanciam precum fidelis ac dilecti nostri Dominici venerabilis zagrabiensis episcopo*), különös jelentőségét pedig az adja, hogy első ízben született összeíró jellegű oklevél a zágrábi egyház javairól. Szempontunkból azonban az igazán említést érdemlő mozzanat az az újabb adomány, mellyel a király a jelen oklevél kiállításakor toldotta meg a már meglévő birtokállományt: a *Cahianyc* nevű szávai szigetről van szó, melyet az egyház ekkor kapott meg örök birtoklásra.⁴¹ A királyi donáció sajátossága abban rejlik, hogy rendelkezünk még egy, nagy valószínűséggel ugyanezen szigetre vonatkozó adománylevéllel. András herceg ugyancsak 1201-ben foglaltatta írásba a *Cagnis*-nak mondott szigetre vonatkozó adományát Domonkos püspök egyháza számára, mellyel ez esetben kifejezetten a királyi akarattal összhangban cselekedett.⁴² E mozzanat pedig arra utalhat, hogy a zágrábi főpap mindkét oldalról igyekezett körülbástyázni egyháza jogát a birtokra.

Áttekintve a zágrábi püspököt érintő adatokat, arra a következtetésre juthatunk, hogy Dominicus politikai szereplésének alapvető mozgatórugója a pontifikátusa idején már tetemesnek mondható egyházi birtokállomány feletti jogok, és mindenekelőtt az e birtokokon élő népek feletti adózásra és bíraskodásra vonatkozó püspöki joghatóság kiterjesztése és biztosítása volt.

³⁹ CD II. 326. sz., 328. sz., CD III. 7. sz.

⁴⁰ MEZ I. 13. sz.; KLAIĆ, 1982. 307.; DOBRONIĆ, 1951. passim; SZEBERÉNYI, 2001. 112–128.

⁴¹ „Item inter alia dedimus ecclesie, de qua loquimur, insulam Cahianyc in Sawa sitam perpetuo possidendam.” MEZ I. 13. sz.

⁴² „Nos igitur dicte deuocionis consideracione commoti, ad fratris nostri domini Hemrici illustrissimi Hungarorum regis ammonicionem et iustam petitionem, atque pias preces venerabilis sacerdotis dei Dominici videlicet Zagrabiensis episcopi, dedimus insulam, que Cagnis dicitur, Zagrabiensi ecclesie omni concussionem et contradiccione remota possidendam ...” CD III. 7. sz.; A király és a herceg közti összhangra utal, hogy az oklevél – korábban szokatlan módon – Imre uralkodását is megemlíti a datációban. A *Cahianyc/Cagnis* egyezésre: ORTVAY, 1892. 696.

Ebben mindenekelőtt a 12. század végének instabil belpolitikai szituációja, tágabban véve pedig a délvidéki különkormányzati szisztéma kiforratlanságából fakadó körülmények játszottak kezére. Ezt támasztja alá, hogy a jogkiterjesztés rendre a báni hatáskör rovására történt. Ezzel pedig Domonkos püspök – amennyiben némileg kényszerűen továbbra is kitartunk a politikailag racionálisan cselekvő történelmi szereplőkről vallott közkeletű felfogás mellett –⁴³ inkább egyfajta politikai pragmatizmusról tett tanúbizonyságot, mintsem valamiféle „pártállásról”.

⁴³ Giovanni Levi, az olasz microstoria egyik legjelentősebb képviselője az Annales-ban 1989-ben az élettörténetek rekonstrukciójának problematikájáról írt tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy el kellene gondolkodnunk „a racionalitásnak azon a típusán, amelyet a történelmi szereplőkről fel kell tételeznünk, ha ábrázolni akarjuk őket”. Ez ugyanis – amint arra Levi rámutat – arra az előfeltevésre épül, hogy részint „a társadalmi szereplők hiánytalanul birtokában vannak az információnak”, másrészt abból a meggyőződésből táplálkozik, „hogy minden egyén azonos kognitív képességekkel rendelkezik, ugyanazoknak a döntéshozó mechanizmusoknak engedelmessé válik, és a nyereség vagy veszteség társadalmilag normálisnak tekintett és egységes mérlegelése alapján cselekszik. Ezek a sémák így egy teljesen racionális embert konstruálnak, aki nem ismeri a kételyt, nem bizonytalanodik vagy tehetetlenkedik. A legtöbb életrajz teljesen másként festene, ha nem kizárólag a nyereség maximalizálására törekvő szelektív racionalitást és cselekvést tételeznénk fel.” LEVI, GIOVANNI: Az életrajz használatáról. Korall 2. (2000) 90. (Czoch Gábor fordítása).